

Nailə MEHRƏLİYEVƏ*Bakı Dövlət Universiteti**kitabşünaslıq və nəşriyyat işi kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru***AZƏRBAYCANDA TƏRCÜMƏ SƏNƏTİNİN
İNKİŞAFI TARİXİNDƏN****XÜLASƏ**

Məqalədə xalqlar arasında mühüm ünsiyyət vasitəsi olması, ədəbiyyatların zənginləşməsində tərcümə əsərlərinin rolu, dünya ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və s. haqqında bəhs olunur.

Açar sözlər: bədii tərcümə, bədii tərcümə tarixi, bədii tərcümə sənəti, dünya ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatı.

“Bu gün ədəbi, estetik, mədəni sərvətlər mübadiləsi insanlar və xalqlar arasında ruhi, mənəvi yaxınlığın, anlaşmanın ünsiyyəti, nəhayət, bir-birinə dostluq hissləri, məhəbbət yaratmağın güdrətli amilidir. Bu elə bir körpüdür ki, onu heç bir sel uçura bilməmiş və bilməyəcək; xalqlar arasında davadalaşlar olmuş, yunanlarla iranlılar qanlı vuruşmalara girişmişlər. Roma sezarları bir çox ölkələri fəth etmiş, bir çox xalqları əsarət altına almış, şəhərləri, kəndləri xarabazara çevirmiş, çayların üstündə tikilmiş körpüləri dağıtmışlar. Lakin Homer, Horatsi, Firdovsi, Nizami əsərlərinin ürəklər arasında yaratdığı körpü hər zərbəyə davam gətirmiş, uçulub dağılmamışdır” [16, 6].

Fikrimizcə, akademik Mirzə İbrahimovun bu fikirləri həqiqətdir. Çünki ədəbi-bədii əsərlər, onların tərcümələri xalqları bir-birinə yaxınlaşdırır, xalqlar arasında dostluq körpüsü salır, insanların mənəviyyatını, estetik zövqünü yüksəldir. Buna görə də insanlar ən qədim dövrdən tərcümə sənəti ilə, tərcümə əsərləri ilə maraqlanmış və onun inkişafına səy göstərmişlər. Qədim dünyanın görkəmli müdriklərindən Demosfen demişdir: “Tərcümə həyatın ən qiymətli xəzinəsidir, çünki o, sənə zənginlik bəxş edir. Pis tərcümə ən çirkin adamdan da betərdir” [6, 3].

Yaşadığımız zamanəyə müxtəlif adlarla yanaşı, “tərcümə əsri” demək də məqsədəuyğundur. Çünki iqtisadi, mədəni əlaqələrin son dərəcə geniş vüsət aldığı, müxtəlif xalqların bir-biri ilə ünsiyyətinə daha çox ehtiyac olduğu indiki şəraitdə tərcümə mühüm vasitələrdən sayılır. Tərcümənin əhəmiyyətini Azərbaycan şairləri, alimləri, filosofları, ədəbiyyatşünasları

dərindən dərk etmiş, onlar xarici dillərdən ana dilimizə və ana dilimizdən xarici dillərə əsərlərin tərcüməsinə xüsusi diqqət yetirmişlər.

Azərbaycanın görkəmli ziyalıları qədim zamanlardan ayrı-ayrı xalqların dillərindən elmi, ədəbi əsərlərin tərcüməsinə yüksək qiymətləndirmişlər. Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov yazır ki, Azərbaycanda elmi və ədəbi əsərlər tərcüməsinin tarixi uzundur. Min illər əvvəl müxtəlif ölkələrdə (Yunanıstanda, İranda, Romada və s.) yaranmış folklor nümunələrinin, mifologiyanın və klassik əsərlərin ayrı-ayrı motivlərinin bizim xalq arasında yayılması folklorumuza və elmi, bədii fikrimizə sirayət etməsi, həmçinin bizim yaratdıqlarımızın onlara təsiri, məhz bu qarşılıqlı mədəni əlaqələrin nəticəsidir. Bu humanist işdə şifahi və yazılı tərcümələrin rolu böyükdür. Təbiidir ki, orta əsrlərdə və zamanəmizə gəldikcə tərcümənin miqyası xeyli genişlənməmiş, yaşadığımız günlərdə isə bizim ölkədə və bütün dünyada misilsiz miqyas almışdır [16, 7].

Hələ sovet dövründə – 20 may 1983-cü ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi tərcümə işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında qərar qəbul etmişdi. Qərar müxtəlif elm və bilik sahələri üzrə, o cümlədən ədəbi-bədii əsərlərin tərcüməsinə geniş yer verilməsi qeyd olunmuşdu. Qərar göstərirdi ki, A.Puşkin, M.Lermontov, L.Tolstoy, F.Dostoyevski, A.Çexov, M.Qorki, V.Mayakovski, M.Şoloxov, A.Tvardovski və başqalarının əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir [1].

Tərcümənin, xüsusilə bədii tərcümənin uzun yol keçməsi bu sahədə problemləri ümumiləşdirən tərcüməşünaslığın yaranmasına səbəb olmuşdur. Tərcüməşünaslıq dilçiliyin bir şöbəsi kimi özünü göstərir. Tərcüməşünaslığın mövzusunu tərcümə fəaliyyəti məsələləri, tərcümə prosesinin ümumi qanunauyğunluqlarını işıqlandırmaq problemləri təşkil edir. Tərcümə olduqca geniş bir anlayışdır. Çünki tərcümə prosesinə daxil olan materialların özü çoxcəhətli və əhatəlidir. Tərcümə materialının (orijinalın) dilinin tərcümə olunacaq dilin lüğət tərkibinə təsirinin tədricən reallaşması, materialların forma və məzmun etibarilə müxtəlifliyi də tərcümə anlayışının əhatəliliyinə təsir edən amillərdəndir. Tərcümə olunan materialın və tərcümə prosesinin müxtəlifliyi tərcümənin iki müxtəlif növünü əmələ gətirir ki, bunlardan birincisi bədii tərcümə, digəri isə informativ tərcümə hesab edilir [6, s.6].

Bədii tərcümədə bədii mətnlərin, bədii ədəbiyyatın tərcüməsi nəzərdə tutulur. Odur ki, bədii tərcümənin özünəməxsus metod və üsulları mövcuddur. Informativ tərcümədə isə elmi, rəsmi, ictimai-publisistik üslubda yazılmış mətnlər tərcümə olunur. Doğrudur, bədii tərcümə ilə ədəbiyyatşünaslıq elmi də məşğul olur. Lakin informativ tərcüməni, yalnız dilçilik elmi tədqiq edir. Tərcüməşünaslığın dilçilik elminin bir şöbəsi olması 3 zərurdən doğur:

1) Tərcümə prosesi nitq fəaliyyətinin xüsusi növüdür. Buna görə də bilavasitə nitq fəaliyyəti ilə məşğul olan elm bu sahəyə biganə qala bilməz;

2) Məlumdur ki, tərcümə prosesində bir dildən başqa dilə tərcümə zamanı başqa bir dildə yeni mətn yaranır. Bu yeni mətndə orijinala uyğunluq əsas və zəruri cəhət hesab edilir. Bu uyğunluğu qorumaq və saxlamaq üçün mütləq tərcümə prosesinin dəqiq başa çatması tələb olunur. Odur ki, tərcüməçi hər iki dili mükəmməl bilməli, söz və ifadələrin qarşılığını (ekvivalentini) düzgün müəyyənləşdirməlidir. Həmçinin orijinaldakı fikrin dil vahidləri vasitəsilə dəqiq verilməsi, dil normalarının pozulmaması tələb olunur;

3) Tərcümə olunacaq mətn dilin orijinal xüsusiyyətlərini kəsb etdiyindən, bəzən tərcümədə fikri dəqiq ifadə etmək çətinliyi qarşıya çıxır. Bu zaman tərcüməçi çətinlik törədən söz və ifadələr ya olduğu kimi verilir, ya da həmin söz və ifadələr kalka yolu ilə tərcümə olunur [6, 6].

Qeyd etmək zəruridir ki, istər elmi, istərsə bədii tərcümənin müvəffəqiyyətli, təsirli, yüksək dərəcədə faydalı olması üçün əvvəlcədən düzgün yol tutmağın, düzgün nəzəri fikirlərə əsaslanmağın əhəmiyyəti böyükdür. Bədii əsərlərin tərcüməsində əsla yol verilməz olan, əsərin bütün gözəlliklərini, təsir qüvvəsini, ifadə etdiyi fikirləri pozub dağıdan formal, mexaniki tərcümə elmi əsərlərin də tərcüməsinə öldürücü təsir göstərir. Onu da qeyd etməliyik ki, bədii tərcümənin nəzəriyyəsi də özü kimi mürəkkəb hadisədir. Burada şablon, stereotip priomlar, üsullar işə yaramır.

M.İbrahimov orijinaldan tərcümə məsələsinə öz münasibətini belə ifadə edir: “Əlbəttə, orijinalın dilini bilmək yaxşıdır, gözəl keyfiyyətdir. O zaman yaxşıdır və gözəldir ki, tərcümə edən həm orijinalın dilini bilir, həm də yaradıcıdır. Bədii keyfiyyətlərə, obrazlı təfəkkürə malikdir. O, bədii sözlə, bədii ifadə ilə adi söz, adi ifadə arasındakı fərqi duymaq qabiliyyətinə malikdir. Bu fikir yalnız poetik deyil, nəsr əsərlərinin tərcüməsinə də aiddir. Hər dil bilən bədii əsərin tərcüməsi olsaydı, yer üzü şeir və nəsr tərcümələri ilə dolardı. Bədii ədəbiyyatın tərcüməsi sahəsində belə faktlar az deyil ki, orijinalın dilini bilən tərcüməçi çox pis olduğu halda, o dili bilməyən həqiqi sənətkarın tərcüməsi mənə dolğunluğu ilə də, bədii keyfiyyətləri ilə də qat-qat gözəl və üstün olur. Bir sözlə tərcümə mexaniki iş deyil, yaradıcıdır. Orijinalın dilini bildi-bilmədi tərcüməçi gərək bədii gözəlliyi dərin-dən duyan olsun, ürəyinin qanını, hərəratini, ehtıtaslarının gücünü, fikrinin işığını (əgər bunlar onda varsa!!!) tərcümənin yaxşı çıxmasına həsr etsin” [16, 9].

Azərbaycanda bədii tərcümə sənətindən söhbət gedərkən rus dilindən, rus bədii ədəbiyyatından edilən tərcümələrin, tərcümə tarixinin də 100 ildən çox olduğunu qeyd etməliyik. Rus bədii tərcümə ədəbiyyatının nəşri görkəmli tərcüməçilərin yetişməsinə, formalaşmasına da müsbət təsir göstər-

mişdir. Hələ XIX əsrin axırı-XX əsrin əvvəllərində N.Nərimanov, F.Köçərli, A.Səhhət, A.Şaiq rus bədii ədəbiyyatının klassik nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsinə xüsusi diqqət yetirmişlər.

Abbas Səhhətin ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizdəki ən böyük xidmətlərindən biri də onun tərcüməçilik fəaliyyətidir. Cəsarətlə demək olar ki, XX əsrin əvvəllərində bədii tərcümə sahəsində Abbas Səhhət qədər ardıcıl, səmərəli fəaliyyət göstərən ikinci bir şairin, ədib, yaxud mühərririn adını çəkmək çətinidir. Tərcüməçiliyi özünə ikinci sənət, ikinci peşə seçən şair 1905-ci ildən başlayaraq bu işlə müntəzəm məşğul olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, şairin rus və Avropa klassiklərinin əsərlərindən etdiyi gözəl tərcümələr onun ədəbi irsinin bir hissəsini təşkil edir.

Ərəb, fars, fransız və rus dillərini mükəmməl öyrənməsi Abbas Səhhəti tərcüməçilik fəaliyyətinə sövq edən cəhətlərdən biri olmaqla bərabər, şairin orijinaldan tərcümə prinsipini də şərtləndirən əsas amil idi. İndi, milli ədəbiyyatlar arasında qarşılıqlı ədəbi əlaqələrimizin son dərəcə inkişaf edib genişləndiyi bir vaxtda, orijinaldan tərcümə məsələsinin mühüm bir vəzifə kimi qarşıda durduğunu nəzərə alsaq, Abbas Səhhətin hələ əsrin əvvəllərində fədakarcasına gördüyü böyük tərcümə işləri müasir dövrümüz üçün öz aktuallığını saxlamaqdadır.

Yaxşı tərcüməçilərdən söhbət gedərkən Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğunun rus şairi A.S.Puşkinin “Yevgeni Onegin” poemasının tərcüməsini xüsusi vurğulamaq lazım gəlir. Bu tərcümə həm nəzəri, həm də təcrübi baxımdan mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Səməd Vurğunun “Yevgeni Onegin” əsərinin tərcüməsi haqqındakı fikirləri maraqlıdır. O yazır: “İndiyədək “Yevgeni Onegin” romanını heç kəs Azərbaycan dilinə tərcümə etməmişdir. Bu mənim üzərimə daha böyük məsuliyyət qoyurdu. Mən öz qarşıma belə bir məqsəd qoymuşdum ki, Puşkinin bu böyük və gözəl əsərini Azərbaycan xalqına bütün gözəlliyi ilə çatdıram. Mən əsər üzərində nə qədər çox işləyirdimsə, əsər məni o qədər həvəsləndirirdi. Mən öz tərcüməmdə məşhur Onegin strofasını – misraların sayını və qafiyələnmə qaydasını bütünlüklə qoruyub saxlamışam. Bəzi yerlərdə imkan daxilində, hətta qafiyələri də qorumağa çalışmışam. Puşkin dilinin sadəliyini və onun fikir dərinliyini qorumağa böyük diqqət vermişəm. Tərcümə etdiyim zaman mən həmişə özümə belə bir sual verirdim: Görəsən Puşkin özü burada öz fikrini Azərbaycan dilində necə ifadə edərdi? Bu sual məni məcbur edirdi ki, Puşkinin obrazlarını daha diqqətlə və dərin-dən dərk edim. Onları mümkün qədər dəqiq, sadə və ifadəli tərcümə edim. Tərcümə zamanı Puşkinin yaradıcılığı haqqında tarixi materiallar, tənqid və bibliografiya mənə çox kömək etmişdir. Bu materiallardan istifadə edərək mən Puşkinin nə cür şəraitdə yaratdığını, onun həyəcanlarını və s. öyrənirdim. Tərcümə zamanı

daim çalışırdım ki, sxematizmə yol verməyim. Tərcüməni canlı, dolğun edim. Elə edim ki, əsər Azərbaycan xalqı üçün aydın olsun.

“Yevgeni Onegin”in tərcüməsində, həmçinin mən Azərbaycan dilinin saflığını, əlvanlığını, ahəngdarlığını və orijinallığını qoruyub saxlamağa çalışmışam, əsrlər boyu bu dili zibilləyən ərəb, fars sözlərini və ifadələrini rədd etmişəm....”

Axırda şair yazırdı ki, “qoy mənim tərcüməm beynəlmiləl birliyimizin və qardaşlığımızın bir sənədi olsun!” [16, 17].

Akademik Məmməd Arif Səməd Vurğunun “Yevgeni Onegin” tərcüməsi haqqında çox qiymətli fikirlər söyləmişdir. Akademik yazır ki, “Səməd Vurğun Puşkinin hiss və fikirlərini yığcam misralarla, lakonik ifadələrlə vermişdir. Tərcümədə, hər şeydən əvvəl, Səməd Vurğunun orijinala tamamilə sadıq qalması diqqəti cəlb edir. Tərcüməçi Tatyananın və Yevgeninin əhval-ruhiyyəsini, Puşkinin öz qəhrəmanlarına münasibətini nə qədər bədii, təsirli, səmimi bir şəkildə ifadə etmişdir! [16, 26-27]

Azərbaycanda tərcümə sənəti inkişaf etdikcə tərcüməçilərin sayı artır, tərcümənin keyfiyyəti yüksəlirdi. Demək olar ki, 1960-1970-ci illərdə bütün görkəmli Azərbaycan yazıçıları və şairləri tərcümə işində yaxından iştirak edirdilər. Bu barədə akademik Məmməd Arif yazır: “Səməd Vurğunun, Mirzə İbrahimovun, Məmməd Rahimin, Mehdi Hüseynin, Rəsul Rzanın, Ənvər Məmmədخانının, Osman Sarıvəllinin, Rəfil Nigarın, Sabit Rəhmanın, Əvəz Sadıqın bu sahədəki fəaliyyəti xüsusilə qeyd olunmalıdır. Bundan başqa, bizdə bir sıra bacarıqlı və çoxdan tərcümə işi ilə məşğul olan tərcüməçiləri yazıçılar vardır. Mikayıl Rzaquluzadə, Cabbar Məcnunbəyov, Beydulla Musayev, Əziz Şərif, Hüseyn Şərifov, Cəlal Məmmədov, Cahanbaxş, Mehdi Seyidzadə, Ələkbər Ziyatay və b. yoldaşlar illərdən bəri tərcümə sahəsində çalışaraq bir çox dəyərli əsərləri Azərbaycan dilinə qənaətbəxş tərcümə etmişlər” [16, 23].

Azərbaycanda bədii tərcümənin genişlənməsi 1970-1980-ci illərə təsadüf edir. Hələ 1974-1975-ci illərdə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti tərcümə sənəti ilə əlaqədar daha çox bədii tərcümə ilə bağlı müzakirələr, dəyirmi masalar təşkil etmişdir. Bu müzakirələrin mövzusu “keyfiyyət əsas şərtidir” “bədii tərcümə: orijinala sədaqət, yüksək keyfiyyət” mövzularına həsr edilmişdir. Bu müzakirələrdə görkəmli ədəbiyyatşünas alimlər, tərcüməçilər iştirak etmişlər. Onların sırasında filologiya elmləri doktorları Əkbər Ağayev, Pənah Xəlilov, Ağamusa Axundov, Bayram Tahirbəyov və Vaqif Aslanov, yazıçı-tərcüməçi Manaf Süleymanov, filologiya elmləri namizədləri Aydın Əbilov, Bəkir Hacıyev, Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunun tərcümə kafedrasının müdiri Ənvər Rza, “Gənclik” nəşriyyatının baş redaktoru, şair İlyas Tapdıq, “Azərənşr”in bədii tərcümə redaksiyasının müdiri, şair Vilayət Rüstənzadə, Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər

İnstitutunun çoxtirajlı “Bilik” qəzetinin redaktoru Zeydulla Ağayev də vardı. Bu görkəmli mütəxəssislərin fikirləri eyni zamanda tərcümə sənətinə, onun inkişafına töhfələr verən tərcüməçilərin fəaliyyətinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi üçün də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onların fikirlərində tərcümənin keyfiyyəti, orijinala yaxınlıq, dilin sadəliyi, inandırıcılığı, bədiiyyəti xüsusi yer tutur.

Akademik Bəkir Nəbiyev qeyd edir ki, inqilabdan əvvəl yaranmış qiymətli tərcümə əsərlərimiz haqqında müəyyən fikirlər söylənilmişdir. Azərbaycan dilində tərcümələrin məqsəd və prinsipləri, sənətkarlıq keyfiyyətləri diqqətəlayiq idi. Buna görə də həmin nümunələr öz əhəmiyyətini itirməmişdir. İnqilabdan əvvəl ayrı-ayrı ziyalıların və mədəniyyət xadimlərininməşğul olduğu bədii tərcümə Sovet hakimiyyəti dövründə ümumxalq, ümumdövlət işinin tərkib hissələrindən birinə çevrilmişdir. Bədii tərcümənin rolunu və əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirən Azərbaycan yazıçıları dünya xalqlarının bir çox söz abidələrini dilimizə tərcümə etmiş və geniş oxucu küllələrinin ixtiyarına vermişlər. Bu tərcümə nümunələrinin ümumi həcmi 1000 çap vərəqi ilə ölçülür. Sonar o, bu sahədə daha geniş fəaliyyət göstərən şair və tərcüməçilərin: S.Rüstəm, M.İbrahimov, Ə.Məmmədخانlı, N.Xəzri, Y.Əzimzadə, O.Sarıvəlli, M.Seyidzadə, M.Dilbazi, Q.İlkin, C.Bağır, C.Novruz, M.Araz, A.Aslanov, Ə.Babayeva, Ə.Cəfərzadə, Ə.Əylisli, H.Hüseynzadə və başqaları bədii tərcümə sahəsində diqqətəlayiq nəticələr əldə etmişlər [2].

Tərcüməçi Hüseyn Şərifin fikri də maraq doğurur. O qeyd edir ki, “bədii tərcümə problemləri hazırda nəinki yalnız böyük sovet ədəbiyyatını, eyni zamanda bütün dünya ədəbiyyatını narahat edən, maraqlandıran, geniş fikir mübadiləsinə ehtiyacı olan məsələdir. M.Qorkinin fikrincə, “Bir xalq başqa bir xalqa hər şeydən yaxşı ədəbiyyat tanıdır”. Bu, o deməkdir ki, bədii tərcümə xalqlar arasında ünsiyyət, dostluq və qarşılıqlı əlaqə yaradır. Bu isə çox mühüm və vacib işdir. Bir halda ki, söhbət bədii tərcümədən, bədii tərcümə problemlərindən, yaradıcı əməkdən gedir, mən müşavirəmizin diqqətini bir neçə vacib və zəruri cəhətə cəlb etmək istəyirəm. O qeyd edir ki, bir halda ki, biz bədii tərcümədə keyfiyyət məsələsindən danışırıq, onda gərək etiraf edək ki, sətri tərcümələr o qədər də məqsədəuyğun deyildir. Buna baxmayaraq müəyyən vaxt sətri tərcüməyə də hələlik ehtiyac duyulur” [2].

Bu fikri davam etdirən Vilayət Rüstənzadə yazır ki, indiki imkanlarımızla sətri tərcüməsiz keçinə bilmərik, orijinaldan birbaşa tərcümə edən mütəxəssislər yetişməlidir. Bir də, bəzən sətri tərcümədən istifadə yolu ilə elə yaxşı tərcümə edirlər ki, orijinalın dilini bilənlər buna ancaq qibtə edə bilər [2].

Görkəmli rus yazıçı və şairlərinin əsərlərinin ana dilimizə tərcüməsi və oxucular arasında yayılması 1970-1980-ci illərdə geniş vüsət almışdır. Rus yazıçı və şairlərinin əsərləri, o cümlədən V.Mayakovskinin əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilir, yayılır və sevilə-sevilə oxunurdu.

Akademik Məmməd Arif yazır: Vladimir Mayakovskinin yaradıcılığında Odlar diyarı haqqında da ürəkaçan səhifələr vardır. "...qızıl bərikadlardan Şərq ellərində ilkin səs verən Azərbaycan, böyük gələcəyi olan paytaxtların ürəyinə" "öz qara qatı qanını axıdan" Bakı, onun mərd insanları Mayakovskinin şeirlərində dönə-dönə tərənnüm edilir. "Bakı", "əks-sədalı ilə qarışmış üsyanları..." şeirləri, "Amerika Bakıda", "Yaranmış mərkəzlər" oçerkləri və digər əsərləri bu cəhətdən maraqlıdır. Şair özü etiraf edərək deyirdi: "Mən Bakını sevirəm. Onda heç vaxt yaddan çıxmayan, nəse xüsusi bir şey vardır".

Mayakovski Bakı haqqında böyük bir əsər yazmağa hazırlaşdı [4, 33].

Bütün bunlar təsadüfi deyildir. O, Azərbaycanda dəfələrlə olmuş, Bakının qara və ağ günlərini görmüşdür. Böyük şairi Azərbaycanın mədəniyyəti ilə bağlayan qırılmaz dostluq telləri Səməd Vurğunun, Süleyman Rüstəmin, Məmməd Arifin və başqalarının xatirə, oçerk, məqalə və şeirlərində dolğun əksini tapmışdır.

V.Mayakovski yaradıcılığı ilə bütün şairlərə örnək idi. Xalq mübarizəsində Mayakovski böyük qüvvəyə, odlu-alovlu mübarizə şairinə çevrilmişdir. Onun ənənəsi bugün də yaşayır, əsərləri müxtəlif dillərə, o cümlədən ana dilimizə tərcümə edilir və yayılır.

Rus şairlərindən Demyan Bedninin əsərlərinə də Azərbaycan oxucularının marağının olması təsadüfi deyildir. D.Bedninin 1920-ci illərdə Azərbaycanda olması ədəbiyyatımızda böyük hadisə kimi qiymətləndirilmişdir. Respublikamızda onun yaradıcılığına maraq daha da artmışdır. D.Bedni bir çox şairlərimizin, o cümlədən M.S.Ordubadinin şeir yaradıcılığına xeyirxah təsir göstərmişdir. M.S.Ordubadinin şairin yaradıcılığına ehtiramla yanaşması, habelə onun şeir və poemalarını 1920-ci illərdən etibarən həvəslə tərcümə etməsi təsadüfi deyildir.

"Mən xalqıma inanıram" (1963) şeirlər kitabının Bakıda çap olunması da şairə dərin məhəbbətin təzahürüdür.

XX əsr rus ədəbiyyatının inqilabi, mütərəqqi ruhlu sənətkarı kimi şöhrət tapan D.Bedni öz poeziyası ilə bu gün də yaşayır və öyrədir [5, 35].

Görkəmli şair Bəxtiyar Vahabzadə yazır: "30 ildən bəri bədii yaradıcılıqla yanaşı SSRİ və dünya ədəbiyyatının ürəyimə yatan, yaradıcılıq ruhuna uyğun gələn örnəklərini dilimizə çevirməklə də məşğul olmuşam. Bu bir həqiqətdir ki, nəsr əsərlərinin tərcüməsini hər iki dili mükəmməl bilən

(bilmək azdır, duyan, hiss edən) xüsusi tərcüməçilərə tapşırmaq olar. (Amma yaxşı olar ki, nəsr əsərlərini də yazıçı tərcümə etsin)" [17, 20].

O, bu məqaləsində tərcümə sənətinə münasibətini belə ifadə edir: "Məncə, şeiri yalnız tərcümə ilə məşğul olan peşəkar tərcüməçilərin öhdəsinə buraxmaq olmaz. Şeiri bir dildən o biri dilə yalnız və yalnız şair, həm də zövqən, fikrən müəllifə yaxın şair tərcümə etməlidir. Bunun niyətini izah etməyin özü də çox çətindir. Ona görə ki, burada çox incə amillər nəzərə alınmalıdır. Yalnız bunu dərk etmək kifayətdir ki, şeir fikrlə bərabər, bir növ ruhun, mənəvi dünyanın nəğməsidir. Nəğmə isə tərcüməyə gəlməz. Şeirin cövhərindəki yangını, nəğməni yalnız müəlliflə bir səsə köklənən şair- tərcüməçi görə bilər, eşidə bilər. Peşəkar tərcüməçi isə yalnız şeirin məzmununu, daha doğrusu, fikrini tutmağa və çevirməyə çalışır. Bu halda şeirin özündəki daxili mənə və ən ümdəsi, mənənin və fikrin ifadə vasitələri – obrazlar, sözlərin axarındakı nəğmə və yangı unudulur. Bütün bunlarla bərabər, bir xalqın poeziya xəzinəsi mütləq başqa xalqlara çatdırılmalıdır. Bu şərəfli və müqəddəs işdir, bəşəriyyətə, insanlığa xidmətdir. Ona görə ki, bir xalqın mənəvi dünyasını, fikir və zövqünü və mədəni səviyyəsini bilmək üçün o xalqın musiqisini və şeirini bilmək kifayətdir. Məhz bu mənada tərcümə işini mən bir vətəndaş kimi və həm də şair kimi özümə borc bilir və vəzifə hesab edirəm" [17, 20].

Bəxtiyar Vahabzadə klassik yazıçıların əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsini, nəşr edilib yayılmasını zəruri hesab edir. O, "Tərcümədə əsas şərt" adlı məqaləsində maraqlı bir fikrə də toxunur: "Heydər Əliyev yoldaşın 1980-ci il oktyabrın 20-də Bakıda keçirilən "Xalqların dostluğu ədəbiyyatların dostluğudur" konfransında dediyi kimi: "Azərbaycan Sovet ədəbiyyatının qardaş xalqların ədəbiyyatları ilə dostluğu çox qarşılıqlı təmasda, daimi yaradıcılıq əlaqələrində və əməkdaşlığında, tərcüməçilik fəaliyyətində... öz ifadəsini tapır". Həqiqətən indi xalqların bir-birini yaxından tanıması, başa düşməsi və qiymətləndirməsi işində bədii ədəbiyyat örnəklərinin bir dildən başqa dilə çevrilməsinin çox böyük əhəmiyyəti var. Bir xalq başqa bir xalqı onun bədii söz sənəti ilə daha yaxşı tanıya və başa düşə bilər. Ona görə ki, ədəbiyyat xalq ruhunun, xalq mənəviyyatının ən yaxşı ifadəsidir" [17, 20].

Şair tərcümə sənətinə dair fikirlərini bu cür ümumiləşdirir: "Əvvəllər mən belə hesab edirdim ki, tərcümədə əsas ölçü müəllifə sədaqətdir. Belə ki, tərcüməçi orijinalı sətir-sətir, eynən çevirməli, bədii təsvir vasitələrindən tutmuş, ideomatik ifadələrə qədər hər birini öz yerində eynən saxlamalı, bir sözlə, orijinaldan qəti kənara çıxmamalıdır. Mən o zaman başa düşürdüm ki, bu üsul tərcüməçini şairin quluna çevirir, şeiri isə hərfiliyə aparır çıxarır. Bayronun "Abdidos gəlini"ni tərcümə edəndə başa düşdüm ki, bu yol düzgün yol deyil. Həmin əsərin tərcüməsində ilk dəfə bu yoldan çıxdım, sər-

bəstlikdən qorxmadım. Böyük Alman şairi Hötenin zarafatla dediyi “Tərcümə qadına bənzəyir, gözəldirsə sadıq deyil, sadıqdırsa gözəl deyil” sözlərində müəyyən dərəcədə həqiqətin olduğuna inandım. Burada orta yol tutmaq düzgün olar. Belə ki, orijinala sədaqətlə yanaşı hissin və fikrin çevirdiyin dildə daha səlist və ürəyəyatımlı olması naminə müəyyən dərəcədə sərbəstliyə yol vermək lazımdır. Çünki sən başqa xalqın şairini öz xalqının ruhuna müvafiq şəkildə, öz dilində, dilin bədii imkanları səviyyəsində səsləndirməlisən” [17, 21].

Görkəmli Azərbaycan şairi Qasım Qasımsadə “Rus ədəbiyyatının fəxri” adlı məqaləsində görkəmli rus yazıçısı İvan Turgenevin yaradıcılığı, ədəbi irsi barədə çox maraqlı, qiymətli fikirlər söyləmişdir. Məsələn, o yazır: “Həqiqətən də Turgenevin əsərləri olduqca oxunaqlıdır. Dili sadə və obrazlı, üslubu yüksək dərəcədə cəzbedicidir. Məhz buna görə də onun əsərləri demək olar ki, bütün dünya və SSRİ xalqlarının dillərinə çevrilmiş, maraqlı, şirin hekayələri, povestləri, romanları müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdır.

Azərbaycanda böyük ədibin irsini öyrənən, onu qiymətləndirən tədqiqatçıların məlumatından aydın olur ki, Turgenevin əsərləri hələ XIX əsrin axırlarından etibarən dilimizə tərcümə edilməyə başlanmışdır. XX əsrin əvvəllərində “Parasızlıq” pyesi Ü.Hacıbəyovun tərcüməsində uzun müddət səhnədən düşməmişdir. 1920-1930-cu illərdə ədibin “Bildirçin” və “Mumu” kitabları, “Atalar və oğullar”, “Rudin”, “Dvoryan ocağı” romanları nəşr olunmuşdur. Azərbaycan oxucuları böyük yazıçını “Ərəfə”, “Ovçunun xatirələri”, “Üç povest”, “Asiya”, “İlk məhəbbət”, “Bahar suları”, “Mənsur şeirləri” və başqa kitablarını, əsərlərini də ana dilində hədsiz maraqla mütləq etmişlər. Həmin əsərlərdən bir çoxunun təkrar nəşri və yeni tərcümələri də məlumdur” [9, 24].

Qasım Qasımsadə İvan Turgenevin əsərlərini ana dilimizə çevirən tərcüməçilərin fəaliyyətinə də diqqət yetirmişdir: “Bu gözəl bədii nümunələrin Azərbaycan dilində məharətlə səslənməsində görkəmli mütərcim, yazıçı və şairlərin xidməti ayrıca qeyd olunmalıdır. “Atalar və oğullar”ın, “Rudin”in, “Dvoryan ocağı”nın ilk tərcüməçiləri Əhməd Cavad, X.Əzizbəyli və İ.Nəfisnin yaradıcılıq əməyi sonralar tərcüməçilər nəslinə üçün yaxşı nümunə oldu. Turgenev irsinin mükəmməl, səlist bir dillə oxuculara çatdırılmasında M.Rzaquluzadə, C.Məmmədov, C.Məcnunbəyov kimi ustad tərcüməçilərlə yanaşı X.Xasilova, S.Axundov da səy göstərmişlər. İstər bu tərcüməçilərin təhlil və tənqidinə, istərsə də Turgenev irsinin tədqiqi və Azərbaycanla əlaqəsinə dair çoxlu məqalələr, araşdırmalar da vardır ki, bunlardan filologiya elmləri doktorları Əkbər Ağayevin, Həbib Babayevin, eləcə də Rəfael Nağıyevin, Hüseyn Şərifin, Məmmədəğa Bağirovun və b. yazılarını xüsusilə göstərmək lazımdır [9, 24-25].

Azərbaycan oxucularına tərcümə vasitəsilə tanış olan rus yazıçılarında biri də F.V. Qladkovdur. Onun “Kiçik trilogiya”, “Ağcaqayın meşəsi”, “Energiya”, “And”, “Ana ürəyi” və s. əsərləri hələ müəllifin sağlığında Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş və geniş yayılmışdır.

F.Qladkov məqalələrinin birində yazırdı: “Mən özümü sözün geniş mənasında müasir və ən gənc yazıçılardan biri saymağa cəsarət edirəm, çünki mən qocalmaq istəmirəm. Mən ömrüm boyu cavan qalmaq istəyirəm. Ona görə ki, həyatımız çoxcəhətli və inkişafda olan yaradıcılıqdır, yaradıcılıqda yenilik, quruculuğunda isə insanlar qocalmır, əksinə hər gün gəncleşir” [10, 26].

Azərbaycanda əsərləri geniş yayılan və çox oxunan rus şairlərindən biri də Mixail Lermontovdur. Onun həyatı və yaradıcılığı Qafqazla daha çox bağlıdır. Şairin yaradıcılığına maraq hələ ötən əsrin sonlarından başlamışdır. F.Köçərli, S.M.Qənizadə, M.T.Sidqi və bir çox başqa ziyalılar Lermontovdan məftunluqla danışmış və onun bədii irsinə çox yüksək qiymət vermişlər. Lermontovu ilk dəfə dilimizə çevirən Rəşid bəy Əfəndiyev olmuşdur. “Dua” şeirinin ilk tərcüməsi “Təsiri dua” adı ilə ilk dəfə 1901-ci ildə “Bəsirətül-ətfal” kitabında çap olunmuşdur. 1880-ci ildə tərcümə olunan “Yel gəmisini” şeiri isə dilinin sadəliyi baxımından qiymətlidir. Əsgərəğa Adıgözəlovun, Əhməd bəy Cavanşirin, Firudinbəy Köçərlinin Lermontovdan tərcümələri barədə fikirlərə rast gəlsək də, onlardan heç biri əlimizdə yoxdur [8, 30].

F.Köçərli şairin “Üç palma” şeirini Koltsovun “A kişi niyə yatmısın?” şeiri ilə birlikdə 1895-ci ildə Şuşada Azərbaycan dilində kitabça şəklində çap etdirmişdir (Maraqlıdır ki, Kazan Universitetinin məzunu, Azərbaycanda fizika elminin banilərindən biri Rəhimbəy Məlikov özünün “Ən çox sevdiyim sətirlər albomu” adlandırdığı cib dəftərinə Lermontovun “Əlvida, Rusiya” və “Türkün şikayətləri” kimi mübariz ruhlu şeirlərini də daxil etmişdir). 1913-cü ildə İrəvan müəllimlərindən Ə.M.Əkbərov şairin “Aşiq Qərib” hekayəsini və “Mələk” şeirini dilimizə çevirərək kitabça çap etdirmişdir. Bundan sonra şairin yaradıcılığına Abdulla Əfəndizadə, Əlisəttar İbrahimov, Sultanməcid Qənizadə və başqaları müraciət etmişlər. M.Lermontovun ilk peşəkar tərcüməçisi isə Abbas Səhhət olmuşdur.

M.Lermontovun əsərlərinin tərcüməsi öz dolğunluğu ilə yalnız XX əsrin 20-ci illərindən sonra işıq üzünə görmüşdür. 1960-cı ildə isə şairin əsərləri tam nəşr olunmuş, özü və yaradıcılığı haqqında yazılar vaxtaşırı, dövrü mətbuatda və kitab halında çap edilmişdir. 1988-ci ildə “Gənclik” nəşriyyatı şairin “Sevirəm Qafqazı mən” adlı kitabını çapdan buraxmışdır. Həmin adla bir neçə il əvvəl şairin H.Arifin tərcüməsində potik nümunələri nəşr olunmuşdur. Bu dəfəki nəşr isə kitabın adı ilə daha çox səsləşir: kitaba

M.Lermontovun bilavasitə Qafqazla bağlı lirik əsərlərindən bəziləri daxil edilmişdir [8, 30-31].

“Sevirəm Qafqazı mən” kitabının tərtibçisi, “Ön söz” və “Qeydlər”in müəllifi prof. Aqıl Hacıyevdir.

Qeyd edək ki, “Sevirəm Qafqazı mən” kitabına daxil edilmiş “Çərkəzlər” poeması 14 yaşlı bir yeniyetmənin bədii təxəyyülünün məhsulu idi. Poemada əsas məqsəd xalqları bir-birinə düşmən edən ədalətsiz müharibələri pisləmək, bu müharibələrin törətdiyi fəlakətləri, məhrumiyyətləri göstərməkdir. “Qafqaz əsiri”ndə insanlar, xalqlar arasında yaranmış süni uçurum rus əsiri ilə çərkəz qızının gizli, pak, nakam məhəbbətinin fonunda incəliklə verilmişdir. M.Lermontov Qafqaz xalqlarının həyat fəlsəfəsini dərinəndən bildiyindən, folkloruna dərinəndən bələd olduğundan bu xalqların məişətində, şüurunda qalmış, qanlarına hopmuş köhnə, qüsurlu cəhlətlərə də biganə qalmamış, “qan intiqamı”, qadına aşağı nəzərlə baxmaq kimi pis adətləri “Qanlı”, “Hacı Abrek”, “Bastunçu aulu” poemalarında inandırıcı və həzin bir dillə qələmə almışdır. Lermontov Qafqaz xalqlarının psixologiyasını da məişəti qədər yaxından tanıya bilmişdir. Cəsarətlə deyə bilirik ki, M.Lermontov yaradıcılığının yüksəliş zirvəsi məhz Qafqazla bağlıdır [8, 31].

M.Lermontovun “Sevirəm Qafqazı mən” kitabının nəşri Lermontov sevrələr üçün böyük hədiyyə olmuşdur. Təkcə rus xalqının yox, bəşəriyyətin öyündüyü ədəbi ulduzlardan olan Lermontovun əsərləri daim incə ruhlu xalqımız tərəfindən böyük fərəh və məhəbbətlə qarşılır.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda rus-bədii ədəbiyyat nümunələrinin tərcüməsi ilə əlaqədar Azərbaycanda tərcümə sənəti daha da inkişaf etmiş, görkəmli tərcüməçi sənətkarlar yetişmişdir. Çox təəssüf ki, indiyə qədər geniş şəkildə tərcümə edilən rus bədii tərcümə ədəbiyyatının nəşri, onun nəşrində fəal iştirak edən tərcüməçilərin fəaliyyəti əsaslı şəkildə öyrənilməmişdir. Belə tədqiqat işinin həyata keçirilməsinin indiki dövrdə, müstəqilliyimiz şəraitində daha böyük əhəmiyyəti vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin “Respublikada tərcümə işinin vəziyyəti və onun yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərarı // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1983, 20 may
2. Bədii tərcümə: orijinala sədəqət, yüksək keyfiyyət // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1975, 15 mart.
3. Əsgərli F. Tərcümə ədəbiyyatı - ədəbi dilimiz // *Kitablar aləmində*, 1991, №1-2, s.75-76.
4. Əhmədov T. Zəmanəmizin böyük nəğməkarı (Vladimir Mayakovski - 90) // *Kitablar aləmində*, 1983, №2 s.31-33.
5. Xəlilov Ə. Mübariz proletar şairi (Demyan Bedni - 100) // *Kitablar aləmində*, 1983, №2, s.33-35.
6. Xudiyev N. Tərcümə ədəbiyyatı və ədəbi dilimiz. - Bakı, 1991, 108 s.

7. Keyfiyyət əsas şərtidir // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1974, 21 dekabr.
8. Qasımov R. Qafqaz aşığı (M.Lermontov - 175) // *Kitablar aləmində*, 1989, №2, s.30-31.
9. Qasımov Q. Rus ədəbiyyatının fəxri // *Kitablar aləmində*, 1983, №3, s.23-25.
10. Məmmədov A. Yeni dövrün sənətkarı // *Kitablar aləmində*, 1983, №3, s.25-26.
11. Nağıyeva Ş. S.Vurğunun şeirlərinin tərcüməsi barədə // *Kitablar aləmində*, 1991, №1-2, s.77-78.
12. Rüstəmov T. Tərcümə və nitq mədəniyyəti // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1983, 7 oktyabr.
13. Süleymanov R. L.N.Tolstoyun əsərləri Azərbaycan dilində (Anadan olmasının 150 illiyi münasibətilə) // *Elmi əsərlər: Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya seriyası*, 1978, №1, s.51-57.
14. Səlim Babullaoglu kənar göz ilə: 1997-2004-cü illərdə tərcümə işinin vəziyyəti // “*Ədəbiyyat*” qəz., 2004, 5 mart.
15. Tərcümə işini təkmilləşdirməli // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1985, 14 iyun.
16. Tərcümə sənəti: (məqalələr məcmuəsi). Bakı: Elm, 1990, 337 s.
17. Vahabzadə B. Tərcümədə əsas şərt // *Kitablar aləmində*, 1983, №1, s.20-21.

Naila Mehraliyeva

History of the art of literary translation in Azerbaijan

Summary

The article tells about the history and development of the art of artistic translation as a means of communication between peoples, the important role of translating works in enriching literature, translating samples of world literature into the Azerbaijani language, etc.

Key words: artistic translation, history of literary translation, art of literary translation, world literature, Azerbaijan literature.

Найля Мехралиева

История развития искусства художественного перевода в Азербайджане

Резюме

В статье рассказывается об истории и развитии искусства художественного перевода, как средством общения между народами, важную роль перевода произведений в обогащении литературы, переводы образцов мировой литературы на азербайджанский язык и др.

Ключевые слова: художественный перевод, история художественного перевода, искусства художественного перевода, мировая литература, азербайджанская литература.

Рәyçиләр: dos. K.İ.Aslan, dos. R.İ.Süleymanov